

VESTNIK

Znanstvena priloga „Zori“.

Izhaja vsaki mesec 15. dne. Cena letos 1 gid. 20 kr.

V Mariboru 15. decembra 1875.

Početek krščanstva in prosvete v Rusiji.

J. Steklasa.

Rusi so se dali krstiti po Byzantincih. Za Vladomira Svetega in Jaroslava I. se je sicer krščanstvo širilo po Rusiji, vendar pa je še poganstvo bilo dosti jako; kajti je bila ruska zemlja prevelika, da se v tako kratkem času pooblaži, posebno, ker nij bilo dovolj oznanovalecev svete vere. Najteže je bilo za zemlje, ki so ležale daleč stran glavnih mest. Tako so se Vjatiči mnogo kasneje pokristjanili, nego drugi Slaveni. Še le v 12. veku se je eno njih pleme spreobrnilo, a njih misijonar, sveti Kukča, je med njimi mučeniško smrt storil. V 14. veku se je posebno sv. Štefan Permski trudil, v teh krajih krščanstvo razširiti. Najhuja borba proti poganstvu je bila na severu, kjer je še vse pogansko. Čudski veščeci (volhvi) ali coperniki so proti oznanovalcem sv. vere narod šuntali ter ga zopet v poganstvo zaveli. Tako se je v Muromskej, Rostovskej zemlji godilo, kder so škofa do smrti mučili. Celó v Novgorodskej so se pogani pojavljati začeli. Svečenstvo je sicer bilo pri vsakej priložnosti podpirano od svetne oblasti in včasih so morali celo veščece, ki so pogane bunili, z orožjem pregnati. Tako se je zgodilo v Novgorodu l. 1071. Prišel je bil namreč v to mesto neki veščec ter z dozdevnim čudežem in zméjanjam krščanskih duhovnov začel narod šuntati. Ker narod nij bil še dosti trden v krščanstvu, začel se je buniti ter hotel škofa ubiti. Ta pa je bil odvažen človek; obleče se brž v škofovsko obleko, vzame križ v roke, stopi pred narod ter spregovori: Kdor veruje veščecu, naj gre za njim; kdor pa križ spoštuje, naj gre za križem. Knez Gljeb se je postavil s svojo telesno stražo zraven škofa, okoli veščeca pa so se zbrali vsi drugi prebivalci.

Gljeb, ki je imel pod svojim plaščem sekiro skrito, se približa veščecu ter ga upraša: „Veš ti, kaj se bo jutre dogodilo?“ „Jaz vem“ odgovori veščec. „Jeli pa ti veš“, vpraša Gljeb dalje, „kaj se bode danes zgodilo?“ „Jaz bodem“, reče veščec, „velike čudeže delal!“ Zdaj ga udari Gljeb s sekiro po glavi tako, da se je precej na tla zgrudil. Tako se je buna skončala in narod se je mirno razšel.

V tem času je bila vsled slabe letine nastopila lakota v rostovskeji zemlji. Ker je pa na rodveroval v čarovnike (kolduniji) in vražare (snabari), pripisoval je tudi ženam tako moč, ter je za čarodejke imel. Ko sta prišla dva veščeca v ta kraj, ter rekla, da vesta, kdo žito skriva, namreč bogate žene, odpeljali so prebivalci precej svoje matere, žene in sestre k njima. Veščeci so jim naredili za pleči zareze ter so se držali, kakor da bi od tukaj jemali žito, med in ribe; potem pa poubijejo te žene ter se polaste njih imetka. V Belojezeru, kamor sta se veščeca brž po tem dogadjaju podala, zbralo se je okoli njih do sto privržencev. Tukaj pa je bil slučajno bojar Jan, kterege je poslal knez Svjatoslav, da davek pobira. On je zahteval, naj mu precej izdadó veščeca. Ko so se pa prebivalci branili, da tega ne morejo storiti, odgovoril jim je bojar, da bode on vsled tega ostal pri njih skoz celo leto. Brž so ju vlovili in pripeljali k Janu. Na njegova prašanja sta mu morala odgovarjati in svojo vero raztolmačiti. Glavne točke te vere pa so te, da je človeško telo od hudiča vstvarjeno, duša pa od Boga vdahnena. Jan ju je dal potem najpoprej prešibati, jima brade populiti, dobro zvezati ter v čoln vrči. Na ustju Šeksne preda ju osveti rodjakom ubitih žen, ki so dali veščeca na hrast obesiti.

Kakor druge narode tako težko je bilo tudi Ruse dobro podučiti v noveji veri. Pri prostem narodu je ostalo vedno še nekaj poganskega, kar se je kasneje mešalo s krščanstvom, posebno kar se tiče obredov, ktere je narod držal za vero, duhovni pa tudi niso mogli poganskih običajev čisto zatreti ter je na ta način mnogo teh običajev prešlo v krščanske. Poganskim bogovom so prinašali narodi žrtve ter jim na čast obhajali praznike. Takih običajev je ostalo do dandanes pri slovanskih narodih mnogo. Omeniti je treba le Kolede in Kresa, ki se tudi pri Jugoslovenih obhaja.

Vendar pa so ti poganski prirodni bogovi pod uplivom krščanstva počasi svoj stari značaj izgubili. Narod je zdaj drži samo za pol bogove, zle duhe; zdaj pa je zopet pripodablja angelom nove zaveze. Tako n. pr. veruje, da prorok Ilija provzročuje tresk in grom, da se vozi v ognjenej kočiji. To spominja na strašnega poganskega boga Peruna.

Više svečenstvo se je hrabro borilo proti starim poganskim navadam ter preganjalo narodne igre, ki so narod najbolj spodbujale k poganstvu. Nekteri škofi so bili tako goreči, da so zapovedali svojim duhovnom vse nepokorne iz cerkve nedružbe izključiti ter zabranjevali ljudi, ki so v dvo-

boju poginoli, po krščanskem obredu zakopati. Ali tudi pismunki ljudje (gramotnije ljudi) so se držali poganskih nazorov ter verovali kakor drugi prosti narod v znamenja in prikazni. O zvezdih repaticah, o solnčnem in mesečnem mrknjenju, o spovitju govorili so kot o posebnih božjih prikaznih; tudi pripovedujejo zvesto o vragu, kateri se opisuje kot črno krilato in repato bitje, ki pa le v breznihi stanuje; tudi verujejo, da so žene k čaranju sposobneje nego možki itd. Zraven boja proti poganstvu moralo se je svečanstvo boriti tudi proti krivoverstvu, ki se je jako često pokazivalo v ruskej cerkvi.

Duhovna vlada (hierarhija) je bila uredjena čisto po grškej. Glava ruskej cerkve je bil metropolit kijeviski, ki je bil v prvih stoletjih razširjanja krščanstva izmed Grkov izbran in od patriarha carigradskega posvečen. Hilarion, vrstnik Jarislava I., je bil prvi Rus, ki je postal mitropolit. Domači škofje so ga po prostem izboru izvolili, ker je bilo takrat imenovanje od strani patriarhov zabranjeno radi nekijh preprirov. Vendar se še Rusi niso bili odcepili od vrhovnega poglavarstva byzantinskega. Po tatarskej navali je zapustil mitropolit porušeni Kijev ter se preselil v Vladimir na Kljazmi, odkoder je bila stolica v 14. stoletju v Moskvo prenesena.

Vsa Rusija je bila v cerkvenem pogledu na škofije (jepiskopii) razdeljena in sicer tako, da so bile meje škofovske enake mejam vsake oddelne kneževine. Tudi škofovske sedeže so večidel Grki zavzimali ali pa tudi Bolgari, ki so bili z dovoljenjem kneževskim izbrani in od metropolita posvečeni (postavljenije). Po zakonih Vladimira I. in Jaroslava I. je imelo svečenstvo pravico soditi v obiteljskih preprirov in pregreških, kakor so: prešestvo, razžaljenje roditeljev, razžaljenje ženske časti, preprirov med bližnjimi sorodniki itd. Sodnino in druge kazni v novcu (vira) so dobivali sodniki. Razve tega pa so dobile cerkve za vzdržavanje svoje kakor tudi duhovnov mnogo ležečega posestva in nekteri knezi so dajali od posebnih dohodkov cerkvam tudi desetino (desjetinna).

Svečenstvo pa je imelo v Rusiji tudi veliko politično važnost, kajti v odločnih slučajih knezi niso samo bojarje in bolje ljudi na svet pozivali nego tudi svečenike. Videli smo, da so bili le ti v kneževskih preprirov navadni posredniki med strankami. Kakor so knezi podpirali duhovne v razširjevanju krščanske vere, tako so duhovni od druge strani kneževsko moč povzdigovali s tem, da so kneze blagoslavljali, in ž njimi vkupno za razširjanje ruske moči in slave skrbeli.

Z razširjevanjem grške vere razširjala se je po Rusiji tudi grška nabraženost. Povsodi se vidi grški upliv. Od zapada je dobila Rusija nekoliko prosvete po trgovinskih odnošajih; od iztoka pa najmanje po kamskih Bolgarih. V 13. veku je bila Rusija od dveh stranij napadena od ord,

ki so jo popolnoma podjarmile in v prosveti silno dolgo zadrževale. V sledečem veku pa se je vzdignila litavska država z livlandskim redom, ki je Rusijo oddelil od zapada. Samo novgorodska republika je ostala v zvezi z zapadno Evropo ter širila po celej Rusiji zapadno-evropejsko prosveto.

Kakor povsod tako je bilo tudi v Rusiji, da so skoro sami duhovniki bili književniki. Književna delavnost se je razvila vsled upliva cerkvenobizantinskega pisemstva (s pomočjo bolgarskih in srbskih prevodov) ter se je vsredotočila navadno v samostanih. Muhi so imeli največ časa baviti se s knjigami ter bili dolžni druge podučevati v verskih resnicah. Da so pa mogli to nalogo bolje izpolnjevati, morali so sami na to pripravljati s čitanjem različnih knjig. Knezi, prosti ljudje, niži duhovni in mnih so se obračali do viših duhovnikov in opatov z raznimi vprašanji, ki so je zanimala ti pa so jim morali odgovoriti ustmeno in tudi pisмено. Pisani odgovori, ki so imeli vseobčo važnost, so se prepisovali, razširjali ter se na tak način do dandanes ohranili. Nove ruske kristijane je posebno zanimalo vprašanje o človečenju Jesusovem. Le to je bilo treba razjasniti, in že za Jaroslava I. je pisal o tem prvi ruski mitropolit Ilarion. V Kijev so dohajali često kristjani rimokatoliškega veroizpovedanja; Rusi so hoteli vedeti, kakšna je razlika med tem in grškim izpovedanjem. Tudi o tem vprašanju se je napisalo delo, v kojem se dokazuje krivica učinjena katolikom in odgovor sv. Feodosija na vprašanje velikega kneza Izjeslava o latinskej veri. Iz poučenij napisanih za kneze je najvažnejše ono mitropolita Niki-fora Vladimiru Monomahu posebno zato, ker se v njem opisuje življenje tega znamenitega vladarja. Spisovala so se tudi poučenja, ki so se predavala po cerkvah prostemu narodu.

Najvažnejši proizvodi staroruske literature so razun narodnih pesnij in prič, ki opisujejo razna podvzvetja prvih knezov proti divjim narodom, gotovo letopisi. Oče ruske povesti je mnih Nestor iz kijevopečerskega samostana, ki je živel v drugej polovici 11. veka in početkom 12. Mi smo na drugem mestu (glej Vladomira Monomaha) raztolmačili, da Nestorjev letopis nij samo njegovo delo, nego da se več letopisov, od drugih sestavljenih, ž njegovim ukup imenuje Nestorjev letopis. Tudi ta njegov letopis (vremenik) je sestavljen po obliku byzantinskih ter opisuje rusko povest od početka do Vladimira Monomaha l. 1113. Najstareja povest je polna raznih prič in pripovedanij, čem bolj pa se približava času Nestorjevemu, tem natanje in verjetneje so vesti. Posebno lepo se pripoveduje o navalih Vladimirovih na Polovce. Razun tega letopisa pa imamo še mnogo drugih, ki opisujejo bolj mestne dogodbe. Tako imamo kijevski in volinski, ki opisujeta z živimi bojami dogadjaje na jugu; novgorodski in suzdalski pa čisto kratke ali jedrnato one na severu. V njih nahajamo tudi životopise svetnikov in priče raznih knezov in dogodjajev n. pr. o Aleksandru Nev-

skem, o navali Batija v rjezansko kneževino, o pobojišču Mamajevem in o mnogih drugih.

Ruski knezi so ljubili na svojih dvorcih tudi pesništvo in tako se je razvila povestniška poezija, ktere predmet je bil navadno kak pohod knežev s svojim spremstvom. Lep primer take poezije imamo v pesmi o polku Igorovem (Slovo o polku Igoreve, slovenski prevel prof. Maks Peteršnik.) Kratek sadržaj te pesmi pa je sledeči: „Igor Svetoslav, knez severski vzdigne se s svojim bratom Vsevolodom, knezom trubečevskim (v orelskem gov.) proti Polovcem. S početka sta se srečno borila, potolkla sovražnika ter se vedno dalje pomikala. Na bregovih Kajale, ki se v Don izliva, srečala sta veliko četo Polovcev pod kanom Gsakom in Končakom. Začne se kruta bitva; ruske čete se skoro čisto pokončajo in oba kneza sta vlovjena. Vsa ruska zemlja žaluje zarad tega. Soproga Igorjeva se joče v Putvilju na mestnem zidovju ter toži vetru in valovom derečega Dnjepra. Knez pa vendar srečno uteče iz sužnosti s pomočjo nekega Polovca Ovlura ter se vesel na dom povrne.“

Pripovedanje se drži strogo letopisa o pohodu l. 1185. Slovo je pisano v starem južnoruskem narečju ter se nij v čistem slogu ohranilo, vendar je polno pesničke lepote. Pesnik je znal dobro upotrebovati mitološke priče; on jako živo opisuje prirodu kako se ona veseli kneževe sreče pa tudi žalosti njegove nesreče. Tudi je znal dobro upotrebovati poraz knežev v dokaz, kako so za Rusijo škodljivi domači prepiri.

Razun teh pesnikov pa so še na glasu Bojan, pevec Svjetoslava Jaroslaviča v Černigovskem, in Metusja, pesnik gališki, vrstnik Danila Romanoviča.

V 12. veku in v prvej polovici 13. je ruska literatura najlepše cvela. Z navalom tatarskim pa je bilo prenehalo vse slobodno gibanje v Rusiji in tako tudi književno delovanje.

Dr. Vuk Stefanović Karadžić,

preporoditelj narodne književnosti srbske.

Hr. Fekonja.

(Konec.)

Vukova su djela postala temelj narodnoj književnosti srbskoj, te on otac joj i uzkrisitelj. „Početak ovoga rada“, kaže neki dopisnik biogradski, „u onome što se tiče jezika i umotvorina narodnih, pripade neumrlome Vuku St. Karadžiću. Ovaj dubokoumni književnik vratio je nepravilne ili malo razbistrene poglede naših starijih književnika na književni jezik naš, stazi, kojom se čistom nepomučenom vrelu dolazi. Poezija je isto tako

išla izkrivudanim putima, nestalno se kolebajući među podražanjem stranome i svojim narodnim osnovima i u jeziku i u razmerima i u celoj arhitektici pojetičkoj. Čitavo kolo pesnika dade i pojeziji pravac, opet osnovan s jedne strane na radnji Vukovoj a s druge izveden onom logikom i onim načinom, pravac, kojim je takodje postalo ono, što u tome najbolje ima naša književnost. Gradja, sabrana radi jezika i pojezije, stade se upotrebljavati i za druge svrhe. U pesmama, za koje so nekad naši učeni ljudi mislili, da im čine osobitu milost, kad ih udostojavaju svoga interesovanja i pažnje, poče se nalaziti krasne istorijske gradje i to take, da je v pisanim izvorima naći nije moguće. Radi kulturne istorije, radi literarne istorije, radi narodne mitologije starih i srednjih vekova, radi zajednice čitave jedne ogromne grupe naroda stade se u tim umotvorinama narodnim nalaziti dragocene, neslućene gradje, kojom se sve više bave suvremena istraživanja⁴. *)

Na koncu neka mi bude dozvoljeno pridati ovomu spisu nekoliko rieči, kojimi bijaše rečeni odbor za izdavanje Vukovih diela upravio svoj poziv na narod. Među ostalim govori taj poziv:

„Šta je Vuk narodu srbskomu, šta li čitavomu južnomu i svemu ostalomu slavenstvu, moći je samo tada dovoljno prosuditi, kad so obazremo na prošastnost našu.

Narod srbski osnova, kao i ostala plemena jugoslavenska, već u drevno doba kako tako temelje državnoga života svoga, i dokaza u petstogodišnjoj krvavoj borbi žarke ljubav k slobodi i k vjeri Jsusovoj. Braneći ove svetinje svoje, satvori djela vitežka, dostojna najslavnijeh naroda svijeta. Ali prosvjeta njegova nebi kadra na polju književnosti sve do našega doba, da razvije ujedinjene snage, potrebite odličnu uspjehu na stazi k visokoj cjeli čovječnosti, duševne sloge, usredotočene u obćem, živom, narodnom jeziku književnom naroda svjestna, koji u svem zadružno diše, misli i radi pravijem narodnijem duhom.

Narod srbski — kao i sva plemena jugoslavenska — kao takav, duhovno živio nije! A tijelo, u kojem duha nije, osudjeno je po prirodi na raztočenje i propast.

Tek Dositej Obradović i Lukijan Mušicki zamisliše — ali naš Vuk samo pokaza klasičnim primjerom, slikom i prilikom, pravi put i pravo sredstvo duševnomu napredku roda svoga. Vuk mu dade sredstvo u ruke za obezbjedjenje budućnosti svoje, valjanije nego li bridka sablja, ma bila i starokovka Kraljevića Marka. Vuk razavi barjak duševnoga napredka i ugladi novo stazu, kojom će narod naš stignuti u kolo prosvještenijeh naroda; i kao drugi Mojsija, otvori narodnomu dubu našem u žednoj puštinji neznanstva bistro vrelo života narodnoga. On poroni snagu svoju

*) „Javor“, u Novom Sadu. 1874. br. 28. listak.

tečajem polovice vijeka, u neprestanoj revnoj radnji, na korist, slavu i diku roda svoja. On zasegnu sretnom rukom u dubljinu narodnoga života, te iznese na vidik na divno čudo izobraženoga svijeta, sve samo suho zlato i kamenje drago, što je duh narodni i u nesvjestici svojoj, kao nehotice divno satvorio, i ostavio kao gradivo sretnijeh rukū, sretnijeh koljena. On razabra i prinese dragocjeno to gradivo, kojim bi se ponositi mogao svaki narod na ovome svijetu, za uzvišenje sjajnoga brama prosvjete naše. On položi već svjestnom rukom čvrste temelje hramu tomu, i užeže u njem svijetlu lučku znanstvena rada, na radost i diku čitava slavenstva, na korist svega učenoga svijeta; a omladina nastavi veselom rukom djelo slavno. On probudi nebotice, više nego itko drugi, ponos narodni u slavenstvu južnom. U Horvatskoj naime mogao se samo iza Vuka pojaviti Gaj i osnovati u trojednoj kraljevini sadašnji jezik književni. *) Šta li bi bilo od Srblija i Horvata pod ugarskom krunom, da ih zateče lomna godina 1848 u položaju stare duševne nesvjesti, bez zajedničkoga jezika književnoga?

U istinu golem kulturnohistoričan i političan posljedak Vukova rada zaniijekati se ne da.

Bit će još borbe i napora za narodnost našu. Ali sad već, poslije Vuka — nije nam, lje, bojati se narodne propasti.

Sad već poznajemo rod svoj, ocjenjujemo sile mu i slabosti. Znamo jedan za drugoga. Imademo sredstvo međjusobna porazumljenja u živom jeziku narodnoknjiževnom. Većina diše nas već jednijem duhom, jer crpimo hranu duha svoga na jednom istovetnom narodnom vrelu. Kod sve naše spoljašnje nesloge osjećamo već sada utješivi glas u sreću, da ni sve sile paklene nijesu kadre, da nam osujete za dugo blagodat nutarnje duševne narodne sloge. Motrimo svi zajedno i pamtimo naše prijatelje i naše zlotvore, naše Faraone i Iskariote, njihove muke i robstvo proklete, a malo tko već mari za misirske im lonce.

Svijet znade za nas. Oporavimo vlastitim perom svojim da pišemo historiju svoju.

Golem korak učinismo naprijed na Vukovoj ruci. Natrag već nećemo sad! Da, nadat nam se, ako uztrajemo na toj stazi procvjetanju i obilnomu plodu ponosita drveta narodne prosvjete, koje Vuk zasadi i odgaji brižljivom rukom, rodu na radost. Slava mu vavijek!

To je Vuk Stefanović-Karadžić narodu srbskomu i hrvatskomu, to čitavomu slavenstvu“.

*) O tom u svoje vrijeme obširnije.

Elektrika vzbujena dotikanjem.

Dr. Križan.

Elektrika vzbujena dotikanjem imenuje se tudi galvanizem ali voltaizem, in sicer zato, ker je Galvani po naključbi dotikanje kakor vir elektrike našel, Volta pa s poskusi dokazal, da je v resnici dotikanje vir elektrike.

Leta 1789 je namreč Galvani, profesor anatomije v Bolonji ¹⁾ dokazal, da so odrta žabja stegna, ki so po naključbi blizo električne mašine ležala, se vselej zganila, kedar jih se je nožem doteknil in kedar je zajedno iz konduktora iskra preskočila. Galvani je mislil, da električna iskra provzroča to gibanje stegen.

Da se prepriča, ali ima tudi zračna elektrika enak učinek na živalsko elektriko, obesil je Galvani žabja stegna z bakrenimi kljukicami na železno omrežje svojega vrta. Ker so se pa žabja stegna samo tedaj zganila, kadar je veter njih dotiko z železom vzrokoval, bilo je jasno, da je zračna elektrika brez tega upliva. Ko se je Galvani daljimi poskusi prepričal, da se žabja stegna posebno živahno tedaj zganejo, kadar se hrbtni mozeg žabe združi s mišicami stegna z obodom iz dveh kovin, mislil je, da je v resnici živalsko elektriko, ki ima svoj vir v procesu življenja, našel, in da se dvokovnim obodom ta živalska elektrika iz žabjih stegen ravno tako sproži, kakor nabita Leydenska steklenica.

Volta, profesor v Paviji ²⁾ je omenjene poskuse nasledoval, in ko se je prepričal, da se žabja stegna samo tedaj živahno gibljejo, kadar je obod, ki stegna žabja s hrbtom združuje, iz dveh kovov, dvojil je ob istini razlaganja Galvanijevega. Volta je namreč trdil, da gibanje žabjih stegen vzrokuje elektrika, ki se dolikanjem dveh kovin vzbuja, in je to svoje mnenje tako imenovanim početnim poskusom potrdil. Volta je s tem početnim poskusom in posebno svojim (Voltajevim) stebrom, katerega je leta 1799 napravil, odprl novo polje fiziki, ki se galvanizem ali (pravičnejše) voltaizem imenuje.

Vprašanje, katero nam se ponuja, je to: kako se dá razložiti stvarjanje elektrike pôtem dotikanja?

Ono se na dva zevsem različna načina tolmači, in to s teorijo dotikanja in s teorijo elektrokemijsko. Početnik prve teorije je Volta sam; ta nauk je osnovan na njegov početni poskus. Ker se medsebojnim dotikanjem dveh raznih kovin elektrika tako razvija, da se enaka množina sprotne elektrike na obeh nahaja, zato prva teorija trdi, da se z dotikanjem tako

¹⁾ Galvani: De viribus in motu musculari Commentarius. Acad. Bonnoniae. T. VII. 1791.

²⁾ Volta, Gren's Journal für Physik. Bd. II. in IV.

imenovana elektrogibna sila vzbuja, ki naravno elektriko ¹⁾ v obeh kovinah tako razloči, da pozitivna iz prve na drugo, negativna iz druge na prvo prehaja. —

Elektrogibna sila stvarja pa se po Helmholtz-u²⁾ s tem, da različne kovine ne privlačijo z enako jakostjo obe elektriki. Helmholtz namreč trdi, da tvarina kovin elektriko privlači ali da je velikost te privlake odvisna od vrste elektrike, in od daljave. Kovine morejo namreč s svojo privlačno silo samo v neizmerno malih daljavah elektriko privlačiti, med tem ko elektrike po svojej jakosti ali uže iz velikih ali manjših daljav medjusobno delujejo in ravno zato se dotikanjem kovin ne stvarja elektrika brez konca in kraja, ampak samo, dokler nij privlačnost razdružene elektrike enaka privlačnosti, s katero kovine različno elektriko privlačijo.

Ko se je daljšimi poskusi dokazalo, da se elektrika tudi tedaj stvarja, ako se kovine dotikajo s tekočinami ali plini, se je Volta-jeva teorija dotikanja mogla razširiti, in sicer tako, da se obče rekoč dotikanjem različnih teles stvarja elektrika, ker Buff je nedavno celo dokazal, da se tudi dotikanjem slabih prevodnikov elektrika vzbuja.

Kemijski učinek električnega toka dotikanjem vzrokovanega bil je povod, da se je ob istini omenjenega razlaganja voltaizma jelo dvajati, in se tako porodilo skoro drugo mnenje in druga teorija, ki trdi, da se dotikanjem dveh različnih teles samo tedaj elektrika stvarja, kadar med njimi obstoji kemijsko delovanje. Pravi vir, tako trdi elektrokemijska teorija, voltaizma je kemijsko delovanje in posebno kemijsko sorodstvo in kemijske spremembe.

Vsako omenjenih razlaganj ima svoje privrženike; katero je verjetneje to se še doslej nij dovolj odločilo, ali mnogo poskusov imamo uže, ki nas zagotavljajo, da teorija dotikanja utegne premagati elektrokemijsko.

Ko je de la Rive trdil, da se med dotikajočimi kovinami vselej zrak nahaja, in da med vlažnostjo zraka, med dotikajočimi kovinami in njegovi plini kemijska sorodnost obstoji, ki elektriko med dotikajočimi kovinami vzrokuje, dokazala sta Pfaff in Fechner, da se tudi v brezračnem prostoru in v popolnem suhem zraku dotikanjem kovin elektrika vzbuja. No, ker se tem poskusom prigovarja, da se zgoščevanje plinov tudi v brezračnem prostoru ne more preprečiti, in da se tedaj tudi v brezračnem prostoru vlažnostjo elektrogibna sila stvarjati more, uči nas poskus Peltier-ov jasno, da se v resnici dotikanjem kovin elektrogibna sila vzrokuje. Peltier je znašel namreč s svojim križem, ³⁾ da ako električni

¹⁾ Naravna elektrika je ona, katero ima telo uže od narave v sebi in obstoji iz enake množine pozitivne in negativne elektrike

²⁾ Helmholtz, *Erhaltung der Kraft*. Berlin 1847.

Pis.

³⁾ Ako se antimonova šiba zvari z vizmutovo v podobi andrejevega križa, imamo „Peltier-ov križ“.

tok dotikajoče mesto dveh različnih kovin preliti, da se ono ali ogreje, ali ohladi, po tem namreč, kaki mer ima električni tok, in da je ta sprememba topline z jakostjo električnega toka razmerna. Ta prikazen razlaga nam znanost tako le: dotikanjem kovin vzbuja se elektrogibna sila in ta stvarja električni tok. Kroz Peltierov križ krožita tedaj dva električna toka, in to prvo kroz križ prevajajoči in drugo z elektrogibno silo stvarjajoči. Ako imata oba toka isti mer, tedaj vzrokuje se ohlada, inace pa ogrejanje. Ker pa toplina ohladom ne izgine, brez da ne bi mehaniškega dela opravila, tedaj je verjetno, da se je toplina v drugo vrsto gibanja spremenila in sicer v tako, ki elektriko vzrokuje.

Pomočjo Peltierovega poskusa more se elektrogibna sila dotikanjem različnih kovin vzrokovana meriti, ker je s pridobljeno in izgubljeno toplino razmerna. Poskuse te vrste napravljaj je Edlund ¹⁾ leta 1870. spajajoč različne kovine med seboj, in se prepričal, da je elektrogibni red kovin s termoelektričnim enak.

O protezi v grščini.

Spisal K. Glaser.

(Konec.)

V posebno vrsto lahko štejemo tiste grške besede, pri katerih se je eden protetičniku sledečih tihnikov izgubil; n. pr. kor. ὀδός, namesto: ὀδός-ης, kar se iz sledečega vidi:

skr. dvish-mi sovražim, dvish sovraštvo, sovražnik, dvêsh-as sovraštvo, gršk. ὀδ-ώδους-ται, ὀδους-ά-μην, ὀδουςά-μενος sovražiti, ὀδούση sovraštvo, ὀδους-ού-ς Benfey II. 223; dalje: ὄνομα (jon ὄνομα) za: ὄνομα; k temu kar se je o tej besedi v začetku sestavka reklo, prideni še to: skrdžna moder, goth. kunjan znati, γι-γνώσκω, γνωρίζω (lat. gnarus), gnarigo; k narro pristavi (Fest p. 95) gnorma, norma. Benfey II. 193. ὀλις-θ-άν-ω izpolzniti, λι-ς, λιτ-ός, λισσός, λισπο-ς λισφο-ς gladek; lat. glitus, gladek, litevsk. glitù-s, gladek, morda je tudi slov. beseda gladek si s temi v rodu.

ἀ-μαλδ-όν-ω omehčati, oslabiti; μαλ-θ-αίος, μαλ-αίος, mehok, ἀ-μαλός, μῶλος, neumen, βλη-χ-ρός, ἀ-βλη-χ-ρός, nežen, slab, βλάξ, slab; lat. molli-s, molli-tie-s, mollire. Bopp, Pott in Benfey primerjajo latinsko besedo mollis sanskritski mrd-u-s, néžen, in slov. mladъ. Dalje prištevamo sem ἵπανία, pomanjkanje. Po Benfey-u je korenika: span, kar nam še grška beseda: σπά-ν-ς pomanjkanje, kaže; tudi nemški jeziki so ohranili, kakor bomo skorej videli, span, med tem ko so drugi jeziki

¹⁾ Pogendorff's Annalen Band 134.

samo: pan, pen pridržali; n. pr. πέν-ο-ματι, delati stradati, πέν-γ(τ)α, reven, πέν-τχ-ρό-ς reven, πέν-ία, revščina, πόνος, delo; πονέω delati, πον-γρ-ός nadležen; lat. pēnŭria, staronemšk. spannen; goth. in staronemšk. spinnan, staroslov. рѣнѣ-а, slov. peti, litevsk. pin-ti, plesti. Pristavim še naj ē-ρω-έ-ω, teči, ē-ρω-ή, mahljaj, zagon, zalet, skok; besedi, ki se rabite zraven: ρέω in ρό-μη. Obširnije menim o teh besedah in njujnih sorodnicah v posebnem članku govoriti. Tem besedam, ktere sem zdaj omenil, primerjamo lahko iz francoščine besede, ki so tudi po protetičniku eden tihnik zgubile; posebno pogostoma se to zgodi pri *sk* in *sp*, n. pr. *Sk*: écauvver „zwei Planken an den Enden in einander falzen“ Diez W. II. 280 od anglešk. to scerf, švedsk. skarfvā z istim pomenom. *S* se je obrnil v spanski besedi escarba, enacega pomena, écope, zajemavnica od švedsk. skopa zajemavnica, écouvillon, demit od lat. scopa, écu, ščit od latinsk. scutum, écuelle, posodva od lat. scutella, italj. scodella staronemšk. scuzilā novonemšk. Schüssel, écurie, hlev od srednjolat. scuria, staronemšk. scura, skiura, novonemšk. Scheuer. *Sp*: épeler, zlogovati, starofranc. espeler od goth. spillon, staronemšk. spellôn, pripovedovati; éperlan, spansk. eperlano, riba (salmo eperlanus), rusk. korjuka, losos smrdljivec, od nizonemšk. spiering, novonemšk. spierling i. t. d.

Kar se posamesnih tihnikov tiče, se protetičnik pogostoma pred gibljivci nahaja v sledečih besedah: ē-ρημ-ο-ς, ἡρεμα-ισ-ος miren, ἡρέμα mirno, ἡρεμία pokoj, ἡρεμ-έ-ω počinem, ἡρεμίζω vpokojim, ἐρημία samota, ἐρημ-ό-ω vpustošiti; skr. ram-ê, veselim se, â-ram-â-mi, veselim se, mirujem, upa-ram-â-mi, vi-ram-â-mi, jenjam, molčim, râm-a-s, prijeten zd. ram, počivati, râm-a, pokoj, airi-ma, samota, goth. rim-is, mir, litevsk. ram-a-s pokoj, rim-ti počivati, ramdy-ti, vpokojiti; kakor je tedaj razvideti, besede v sanskritšini, v zendu gothiščini in litevščini nimajo protetičnika.

ē-ρευγ-ω rjuti, ἤρυγ-ο-ν rjul sem, ἐρύγ-μηλο-ς rjuveč, ἐρυγ-γάν-ω rigati se; latinščina ima: ruc-t-are rigati, ruc-t-us riganje; staronemšk. st-ruch-an preživljati, anglozaksonsk. roccetan rigati, staroslov. ryg-a-ti, litevsk. riaug-mi rigati.

ē-ρευθ-ω rudečiti, ē-ροθ-ρ-ός rudeč, ἔρευθ-ο-ς rudečica, ē-ροθ-ρ-ιά-ω zarudeti. Tem grškim besedam odgovarjajo besede brez protetičnika v sledečih jezicah: skr. rudh-i-ram krv, roh-i-ta-s rudeč; lat. rub-er, ruf-u-s, rub-i-go, staronord. riod-r rudečkast, goth. ga-riud-jo sramežljivost, staronemšk. rôt rjevina, staroslov. рѣд-ѣ-ти, рѣд-рѣ == rudečkast, рѣд-да = rjevina, novoslov. rudeč itd.

Curtius meni Etym. 437, da se sme tudi ē-ρεβ-ο-ς, tema, sem prištevati, ker se sme primerjati skr. radžas, tema in goth. riquis, σκότος;

pa trditi si tega ne upa. Ostaja nam še ῥογγυ-μῶ-ς, ὠ-ρογγυ-ή, ὠ-ρογγυ-μα, tulenje, ker je v latinščini: rug-i-o, rug-i-tu-s, in staroslov. ryk-na-ti ῥορέοθα: in staronemšk. roh-ön; rugire.

Petelin.

D. Terstenjak.

Semitiški kulturni narodi petelina ne poznajo. V starem testamentu se nikjer ne omenja. Na egiptskih spomenikih, ki nam na tenko predstavljajo domače gospodarstvo prebivalcev nilske doline, nij ga najti. Domači petelin je iz Indije, in je prišel po medopersinskih vojnah, ki so jih Medopersini imeli z Iudi, dalje proti zapadu. Menodotos z otoka Samos pripoveda, da je petelin prišel iz pokrajine Persis (Athen 14 pag, 655). Med grškimi pisatelji je Theognis prvi, ki ga imenuje, v drugi polovici 6. stoletja pred Kristusom. Rimljani so petelina brž ko ne od Grkov dobili, in mu dali ime: gallus = garulus. Germani ga imenujejo han, kar nekteri stavljajo h koreniki: kan canere, v ruskih narečjih pa kan označuje: purana! N. slov. kanja s tema besedoma sorodna in prvotno pomenja Hühnergeier. Ruski se veli tudi koč, kočet, kar se vjema s kokot, hrv. koka gallina, in armarskim: coq. V Armoriki pa so stanovali tudi slovanski Veneti, teda je ta beseda izvorno venetska, in tudi adrijanski Veneti kličejo kokota: coche, coche! (beri koč). Slovani so mogli v sosesčini Persinov živeti, ker slov. kur, kura, je tudi persinsko: churec, churûh. Tudi adrijanski Veneti kličejo kokoš z besedo: curra, curra (glej Boerio pag. 174 sub. voce: coche).

To zvezo Slovanov z Medopersini potrjuje šče tudi jugoslov. krk *) (Kurelac imena domač. život str. 54), poznamenovanje za kokota, katero se vjema s starobaktrijskim kahrka v besedi kahrkaça, der Hühnerfresser, in sopet to besedo najdemo v Armoriki, in nekdanji naselbini armorskih Venetov tako imenovani Venedatii: cerc, v besedi cercdaen, gallinaeus, Zeus II., 297. Pozneje, kakor domači petelin, je prišel v Europo puran, kterege Venetčani imenujejo: Dindio, to je skaženo iz galo d' India, kakor štajersko-nemšk. Janisch iz Indianisch. Slovenci ga tudi imenujejo: kavrač, der grosse Schreier, in puran; v ruščini najdemo: pyra, pyrka, indische Henne, kakor tudi glagol: pyrit, sršit se, nasršit se, česki: puret, anschwellen, anblasen, iz te korenike tudi slov. purek, Tanne- Fichten- Föhrenzapfen, po nasršnji, venetsk. pureti, poreti,

*) Tudi Rakovski (glej jegov pokazalec) ima kork-oj, pětuh.

Anschwellung am Pferdefusse. Na Koroškem se tudi veli murak, kar sopet opominja na starobaktrijski meregha, persinsko: murgh, osetsko: margh, gallina.

Kdo nam razloži staroslov. sabla, gallus, sablica, gallina? Hesyhij tudi ima; κέρκος ἀλεκτροών, ta beseda je mogla domača biti na haimskem polotoku, menda pri onih Venetih, katere Appian navaja v seseščini Dardanov in Macedonov. Litovska in slovanska verba: křkti, karkati křokati označujejo isto, kar lat. crocire, crocitare nemško kraechzen itd.

V armorskem narečju šče se tudi najde beseda gar, gallina vtegne sopet biti ostanek iz jezika armorskih Venetov, ker tudi v jugoslov. označuje jara, jarika, jarica kokoš, koja šče nij znesla.

Dodatek iz krajnskega*) podnarečja

k g. Šumanovej razpravi: „Die Wurzel *spar-* im Slavischen und in den verwandten Sprachen“.

J. S.

Kar tukaj iz krajnskega podnarečja dodajam, sem vestno nabral in natanko po ljudskem govoru zapisal. Morebiti bode kakovo betvo v večje pojasnilo in pomnoženje slovenskega besednega zaklada služilo.

I. a) Neprehajavni pomen glagolja: poljem, plati, se kaže šče v rekih: sâpa pâûle¹⁾ pu vutruki; tič pâûle der Vogel flattert; diš pâûle der Regen plätschert.

Prehejavni pomen: plajve vun splâti; vudu plâti, kar ne pomeni samo: schöpfen, temveč tudi: das Wasser mit breiter, flacher Hand schlagen, die Wasserfläche schlagen.

b) Tukaj primeri različne izraze pri tepenju od tega korena, kakor: pliskni, peliši, spâri, spâli, ploskni, plûskni, plâni, napiri ga. Z rôuku kuga plânití schlagen; z rouku po kum plânití die Hand nach Jemand schwingen, n. pr. z rouku ji plânu pu vutruki, pa ga nij zasâču; pulajnu ji za njim²⁾ plâna, er hat ein Scheit Holz nach ihm geschleudert.

Plaskati, plaskanje, schreien, durch Geschrei Lärm schlagen.

c) Puluvica — platič; dvaj puluvici nastanejo, či se cuv na dva, platiči pa, či se na štiri kôuse razdeli.

Platnajača je trlica, koja iz dveh platnic obstoji; platničast flach.

*) Glej „Vestn.“ III, 5, 77.

¹⁾ á se molilo sredi med o in a, l v pâûlem pa debelo brez „j“ izgovarja.

²⁾ n se celó nosla.

Spulušina, pulušina je polovica sadu na jâni stoječega drevesa. Spulušina ali spauli jum gre: sâk 'mâ pulušinu; spauli vurâti se n. pr. pravi, če eden zrno, drugi pa njivo da.

Pâûlenjek, pâûlnjek pri tkalci, pri vuži.

Na mesto: špila se nahaja: špôla¹⁾, špôl'ca; za-, odšpâliti, n. pr. klobase, kar edino za objekt služi; ušpiliti se veli: zuspitzen.

Besedo: pilika rabijo ljudje kot „navârženu“ besedo pri začudjenju in nevolji. N. pr. Ti pil'ka, kuga si sturilo?

Glagoli s za-, odpiliti. Sicer je pilika v pomenu: Spundloch in Spundzapfen.

Věésnuti, raz-, čésati, raz-, se veli spalten, brechen, abreissen. N. pr. Strajla ji drevâû razčajsuula; žvina kuruzu včejse.

d) Parhavke pomenja eine Gattung mürber Aepfel, pa tudi sploh sprbčane jabolke. Periv, periviti = gnjiti.

Praho orati in prašiti se razločuje; prvo pomeni „uže sprašeno njivo orati“ in na njej sejati, drugo pa praho napravljati. Mesto prašiti se tudi pravi „v praho orati“.

Mekiniti bewegen, se mekiniti refl. N. pr. drevâû se mekini, in v celi savinski dolini tudi: podvôje.

e) Mesto podboj se govori pudvâûje. Čerprica, preprica je železo v žrelu gornjega žermeljskega kaména, nemški die Haue. Mesto žlapártek se rabi: pâdlužek, pâlužek; jajce brež trde luščine se imenuje mehknža.

II. Pomen besede plantav se nekaj razločuje od šantav, škljempav krumm, hinkend, kakor kažejo vrstice:

Ančka, pu blâti pânčka,
Trí kruljave imá,
Jiden šantav, drugi plântav,
Trajki njíma 'ne nuge. —

Pozna se glagol plântati, splantati v pomenih: sich mit Mühe anstrengen; ausstehen; auf nichts kommen. N. pr. Dâûgu bu prajd plânta, ku bu tau narédu; če truplu splanta, pa duši liži (leichter); du gulega se ji splânta. „Tat se bo v kojhi splânta“ pa skoraj toliko pomeni, kot „spokoril.“ Za plóskati rabi platajskati mit flachen Händen zusammenschlagen.

III. a) Perina, perinje ali vajha, vajbuvje se rabi od zelja ali repe. Za netopir, pirožlek nam služi: ladupir, vudupir. K besedi „prâput“ Farrenkraut pristavim prôputnice = rane slive, kar se rabi mesto: praporšnice.

b) 1. Prožiti, prožiti se, je prebahjavna in neprehajavna. N. pr. Parst (zimlja) dul v jâmu proži ali pa: — se proži; vura se proži; ne proži

¹⁾ ô naj se izgovarja kakor hitro izgovorjeni oa.

vure. Prôga in pôrga; progast — porgast, langer Streifen. Preslica, der Drehling, Trilling, v mlinu, hranjuje mislim v sebi prvotni pomen korena: pred. Slediti je v pomenih: gehen, nachfolgen z dajavnikom, spšren s kazavnikom. N. pr. Kôj zmiram vukâûli slajdiš? Piš gospodarju slajdi; in v pomenu spšren: gospodarja slajdi. Terem se šče zlo rabi v pomenu: iti. N. pr. Râk bitru tère 'nu gre; živina ji jîavu zatârla = pohudila.

2. Vuplaz je pri nas v rabi. Govorice: plug puplâzi — puplajže, plug se mi je pupile; zimlja dul plajže ali — se zapelâvlje, nam kažejo zvezo teh korenik. Pridene se lahko za analogijo k sedmi opombici: guniti — uguniti (errathen); (na)ganjati — uganjati; ugânka Râthsel. N. pr. Si gûnú — si ugûnu. Primeri lat. amb-age-s.

3. Prema nij znano, ali v zvezi s to besedo stoji izraz: naprajmi mi vule, spanne die Ochsen an den Wagen. Tako so „nekdaj“ govorili, mi pravi stari možicelj; zdaj pravimo: naklini. K oblikam: prêdû — pridû — prud primeri tega narečja oblike: prêveč — priveč — pruveč.

Nekoliko opazk o slovenskem dvobroju.*)

J. Pajk.

(Konec.)

Pri nekotih samostavnih je po več dualskih oblik. Tako n. pr. pri besedi *oko*, ktera ima v dvojini *oči*, kar dualu kakor pluralu ob enem služi: *dve oči* — *več očíj*; prim. Janež. §. 102. Poleg te oblike pa dualu tudi *očesi* služi: z *dvema očesoma*. Mikl. navaja tudi (slovnički krivo) dualsko obliko *očesa*, kar pa je plural: *imeti oba očesa* (Mikl. ib. str. 41 m. citat iz Ravnik.). Po nekotih stranah prosti narod tudi obliko *oki* ali celó *oke* rabi: *obé oki*.

Gledé oblike *oka* (f.) bodi opomeneno, da se ona rabi za rastlinska očesa: *ena oka* (na trsu), *dve oki*, tudi *oke*, *tri oke*. Sicer se pri rastlinah navadno rabi oblika *očesi*, plur. *očesa*, *trta je pognala očesa*. (Mikl. l. c.)

Po mojem sodu naj bi se rabila oblika *oči* za živalske in človeške oči (kakor tudi Janež. opazuje §. 102); pri rastlinah in živalih pa tudi *očesi* (dual). Oblika *oka*, *oki* in *oke* je silno lokalna.

Sklanjava besede *oči* je dvoja: v dat. in instr.: *očém* in *očíma*; prim. Janež. §. 102 in Levst. §. 15.

Isto, kar o besedi *oko*, velja tudi o besedi *uho*; samó da je oblika (*dve*) *uši* (Mikl. str. 41) zavoljo dvoumja v slovenskem manj rabljiva nego *ušesi* in *ušesa*, ali pa *uha*, *uhi*, *uhe*.

*) Glej „Vestn.“ str. 92.

Vprašajmo se zdaj, v katerih slučajih naš jezik rabo samostavniskega duala zahteva.

Potreben je dual pri samostavniki, kadar imajo ti števniki *dva* in *oba* pred seboj: *človek ima dve nogi, dve roki* itl., ako je za dual sploh posebna oblika. Kadar je o dveh ali o več nego dveh stvareh govor, ki pa so v kakem gošču obziru na dvoje ločene ali različne, tedaj stoji *dvoji, oboji: dvoje oči, dvoji otroci*.

Potreben se vidi na dalje dual, kadar je na dvojstvu katerih stvari naglasek, t. j. kadar se s posebno pozornostjo o dveh stvareh kot vkupnih nasproti drugim govori: *roki ste si pri istem človeku podobni; rokava sta si na istej suknji enaka; ta črevlja sta k sebi obrnena* itd. Tu bi plural utegol zmešnjavo v razumevanju učiniti.

Tretji slučaj je ta, kadar je v istem govoru zaporedoma o istih dveh stvareh govor, kakor n. pr. v povestih. Tu s početka rad pristopa števniki *dva*, potem pa ali *oba* ali sam dual: *Enkrat sta šla dva potnika skozi temni gozd. Na krat stoji pred njima medved. Potnika*) se hudo ustrašita* itd.

Sploh pa se raba duala tam, kjer se naš jezik s štokavščino tekmi, jako pogubljaja; pri zapadnih in jugozapadnih Slovencih je čuvstvo duala krepkejše.

*) Mikl. opazuje, da bi v takej povesti *dva potnika* odgovarjalo nemšk.: *zwei wanderer, potnika* pa: *die zwei wanderer* (ib. p. 41 s. f.).

Prihodnjega leta ne kanimo „Vestnik“ kot posebno doklado „Zori“ pridevati, nego z „Zoro“ ga v eno celoto zediniti. „Vestnik“ tedaj samó po imenu neha, ne po svojem naménu. Zató pa bodemo „Zoro“ primerno razširili, da Vestnikovim podobni članki *znastvenega sodržanja* v njej prostora najdejo, brez skrčevanja dosedanjega lepovernanskega nje predela.

Vsled te zunanje premembe prosimo vse gg. prejemnike „Vestnika“, naj k „Zori“ pristopijo, kar jim ne bode pretežavno, ker smo „Zori“ ceno na 4 for. redoma, a 3 for. izjemno nastavili.

Ob enem pak vabimo gg. pisatelje slovenske, naj „Vestniku“ namenjene spise odslej „Zori“ posiljajo.

Naša želja je: narodno književnost čem krepkeje pospeševati, in k izvršenju te trdne naše volje prosimo čem obilnejše vsakovrstne podpore, koje se pri slovenskih rodoljubih tudi nadejamo.

V Mariboru 15. decembra 1875.

Uredništvo.